Per koets door Nederland en zijn republikeinse verleden (1780-1806)

Stephan Klein

Veranderende tijden

Geen 'vernieuwende gedachten', geen 'niveau': dat wordt de patriotten nog steeds gemakkelijk verweten. Het valt wel mee, aldus dr. Stephan Klein.
Hij laat zien dat de ideeën van de patriotten begrepen moeten worden in de denktrant van de tweede helft van de 18e eeuw. En wat niveau betreft, door het verloop van de gebeurtenissen in Nederland in de 19e eeuw hebben de patriotten een veel slechtere pers gehad dan hun buitenlandse collega-revolutionairen, de Amerikaanse en Franse 'reuzen'.

Wat hebben Giacomo Casanova (1723-1798) en Thomas Paine (1737-1809) met elkaar gemeen? Bijna niets, behalve de gezamenlijke reis die Ettore Scola hen liet maken in zijn *La nuit de Varennes*.
De film verhaalt over een beslissende fase in de Franse Revolutie. Lodewijk XVI, in 1791 de constitutionele koning, vlucht per koets uit Parijs en dat 'verraad' zal hem uiteindelijk het hoofd gaan kosten. Alleen weten we dat nog niet. De nacht van de vlucht per koets, die in Varennes zal eindigen, levert het decor voor bespiegelingen over wat verzinkt in het verleden en wat de toekomst zal brengen. In een diligence die het pad van de vluchtende koning volgt, zien we een mijmerende Casanova, groot van gestalte, maar oud van jaren, opgedoft in haast potsierlijke kledij. In de gesprekken met zijn reisgenoten overheerst de nostalgie. Buiten, op de bok, zit een geestdriftige Paine, in strak burgerpak en vol idealen en plannen. De twee zijn elkaar in werkelijkheid nooit tegengekomen en wisselen ook in de film geen woord met elkaar. Het zijn geen personen die elkaar ontmoeten op de weg naar Varennes, maar tijdperken.
De personificatie van het oude en het nieuwe door Casanova en Paine is in meer dan één opzicht geslaagd, ook al was het leeftijdsverschil tussen beiden in werkelijkheid niet extreem groot. Casanova was in 1791 inderdaad bijna zeventig jaar oud, maar Paine toch nog altijd vierenvijftig. Het verschil zat hem niet in de leeftijd, maar in de levenshouding.

Oude Tijden, Nieuwe Tijden

Als iemand het ancien regime in Europa 'doorleefd' had, was het wel Casanova, de man die iedereen ontmoette en overal kwam, las, sprak, schreef, spendeerde, genoot en verleidde. Een intellectueel wiens 'hoogtepunt' in 1791 inderdaad voorbij was en die zijn laatste dagen sleet als een sikkeneurige oude man op een koud kasteel in het huidige Tsjechië, terwijl de Franse Revolutie voortraasde ...
En Paine? Hij was de zoon van een Engelse korsettenmaker en leefde - in tegenstelling tot Casanova - bijna veertig jaar in de anonimiteit. Met zijn carrière wilde het lange tijd niet lukken, hoewel hij toch enige scholing had genoten. Hij was eerst korsettenmaker, later onderwijzer, matroos en tabaksverkoper, ging bankroet en besloot vervolgens zijn geluk in de Amerikaanse koloniën te beproeven. Paine was scherp van geest, doorgrondde de debatten in verlichte kringen en zou door zijn retorische stijl een breed publiek gaan bespelen. Zijn immens succesvolle *Common Sense* (1776) was het startschot van het revolutietijdperk. Een tijd waarin de getalenteerde schrijver Paine met *The Rights of Man* en *The Age of Reason* definitief voor het voetlicht zou treden, terwijl de salonfähige intellectueel Casanova achter de coulissen zijn memoires ging schrijven.

Maar laten het verleden en de toekomst zich wel zo maar naast elkaar zetten in een koets? In de film zien we in Paine en Casanova de zuivere gestal-

Dr. Stephan Klein is leraar geschiedenis aan het St. Maartenscollege in Voorburg.

ten. Oud en nieuw zijn strikt gescheiden, alsof het vanzelfsprekend is wat de toekomst heeft en wat vergane glorie is. De historische werkelijkheid is natuurlijk ingewikkelder. Dat blijkt uit de andere personages in de koets, die heen en weer geslingerd worden tussen hoop en vrees. Van tradities wordt niet in één dag afstand gedaan. Nationale symbolen worden eerder aangepast dan afgezworen. Zoals Lodewijk XVI eerst van een absolute in een constitutionele vorst werd veranderd. Mensen 'herschrijven' het verleden liever dan dat ze het opgeven. Behalve dan in die uitzonderlijke gebeurtenissen die niet eens elke eeuw plaatshebben, maar waartoe de Franse Revolutie natuurlijk gerekend moet worden.

"*Een koning die door een postmeester wordt gearresteerd, en niet door een andere koning, is zo goed als dood*", horen we Casanova in de film zeggen. Profetische woorden. Als het mes van de guillotine valt voor burger Louis Capet, zitten we al enkele maanden in jaar I van de Nieuwe Tijd. Want die tijd ging zo snel dat de revolutionaire kalender slechts met terugwerkende kracht kon worden ingevoerd. Een zo pertinente afsluiting van de geschiedenis is echter uitzonderlijk. Die kon alleen plaatsvinden omdat radicale republikeinen de macht grepen in een staat waar het koningschap absoluter en de standsverschillen groter waren geweest dan elders. Zo'n verleden biedt geen aanknopingspunten meer, maar laat slechts afstand zien: *ancien regime*.

Natuurlijk was die breuk niet voor iedere Fransman zo manifest, maar desondanks blijft dit stopzetten van de tijd een hoogst opmerkelijk verschijnsel. Zo'n duidelijk gemarkeerde breuk deed zich in Nederland niet voor. De vraag is: waarom?

Patriottisme in Nederland: reveil én vernieuwing

Niet bij gebrek aan vorstelijke personages die geheime reizen per koets ondernamen. In dat opzicht was prinses Wilhelmina in juni 1787 al voorgegaan. Zij hoopte in Den Haag steun te vinden voor haar echtgenoot, stadhouder Willem V en reisde met een sjees en twee hofrijtuigen richting de provincie Holland. Het gezelschap viel al vlug op, vooral omdat de paarden gewisseld moesten worden. Wie vijftien postpaarden ter verversing bestelt, vraagt natuurlijk om aandacht. De patriotten kregen argwaan en daarmee was ook het lot van deze koetsreis bezegeld. Wilhelmina werd bij Goejanverwellesluis aangehouden. Niet door een postmeester, maar door de commandant van het vrijcorps uit Gouda.

Dat was natuurlijk even vernederend! Maar het effect was tegengesteld. Lodewijk had Frankrijk *uit* gewild en geraakte in diskrediet. Wilhelmina had Holland *in* gewild en ontwikkelde zich volgens de politieke vernieuwers tot een wraakzuchtige Koningin van de Nacht die het patriotse licht wilde doven. De dag van Goejanverwellesluis luidde het einde in van de patriotse Republiek; de nacht van Varennes effende de grond voor de Franse.

De Franse koets reisde - zo bleek achteraf - in het laatste jaar van het ancien regime, terwijl de Nederlandse koets juist door de aanhouding op zijn bestemming kwam. De belediging van de prinses zou immers worden gewroken. Drie maanden later bleken de patriotten namelijk weerloos tegen de Pruisische troepen die de oude orde kwamen herstellen. De klok werd in 1787 niet stil-, maar zelfs weer even teruggezet.

In vergelijking met de scherpe scheiding die de Franse revolutionairen in 1792 voor zichzelf maakten, verliep in Nederland de afrekening met het verleden op een andere manier. Een reden hiervoor is het 'republikeinse' karakter van dat verleden. Wat de patriotten van de jaren tachtig interessant maakt, is hoe zij vanuit een diepgewortelde republikeinse traditie pogingen ondernamen om het politieke bestel nieuw leven in te blazen: een vorm van modernisering die voor ons nu moeilijk te begrijpen is, maar die destijds bij velen hoop en enthousiasme wekte.

Republikeinen redeneerden altijd vanuit de geschiedenis. De vrijheid was een overgeleverd goed en indien er in de huidige tijd iets aan mankeerde diende men naar de oorsprong van het kwaad te zoeken. Het is opvallend dat zowel orangisten als patriotten er blijk van gaven een dergelijk politiek geweten te bezitten, door te verwijzen naar een beroemde spreuk: *retrahe res ad primam earum institutionem et circumspicias in quibus et quibus modis degeneraverint* (breng de dingen tot hun eerste instelling en opkomst, en ga dan na, waarin en waardoor zij tot verval zijn geraakt).

De republikeinse oplossing voor staatkundig verval werd altijd geformuleerd als een reveil, een herstel van oorspronkelijkheid. Maar de patriotten hadden met hun moderne theorieën over

De commandant van het Goudse vrijkorps, C.J. de Lange van Wijngaarden (1752-1820), maakte een tekening van de Goejanverwellesluis bij Hekendorp. Het huis links is de boerderij van Adriaan Leeuwenhoek, waar de prinses verbleef. (Uit de collectie van het Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda.)

'Papiere hemel der nieuwerwerse patriotten': Orangistische spotprent op het patriotse debâcle in september 1787. (Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam)

'volkssoevereiniteit' het heden anders begrepen en zochten daarom naar een ander verleden. Waar de orangisten grafelijke en stadhouderlijke rechten vonden, daar ontdekten de patriotten vrije statenvergaderingen en precedenten van volksinvloed. Er was genoeg geschiedenis om het oneens over te zijn, genoeg geschiedenis ook om te selecteren wat men nodig had.

De nieuwe republikein

Er waren overigens grote verschillen van mening tussen de patriotten zelf. Het idee van vrije statenvergaderingen was natuurlijk de kern van de oude staatsgezinde traditie, in de tijd van Johan de Witt duidelijk geformuleerd. Toen was men in Holland ervan overtuigd dat Ware Vrijheid niet verenigbaar was met het stadhouderschap. Dit type regent bevindt zich ook onder de patriotten, al is die er niet op uit om het stadhouderschap volledig af te schaffen. Zolang er over de ambtenarenstatus van Willem V geen onduidelijkheid bestaat - en daarmee bedoelt men zowel de formele bevoegdheden als het imago - is er niets aan de hand. Maar in de jaren tachtig komt ook een ander type republikein naar voren: regenten én burgers die ervan overtuigd zijn dat 'het volk' een wezenlijk onderdeel is van het politieke bestel, ja zelfs dat alle macht *permanent* voortkomt uit het gehele volk.
Van der Capellen tot den Pol behoort tot dit type en het verschil met de staatsgezinde republikein is groot (al is dat tot 1784 lang niet iedereen duidelijk). Als Van der Capellen op een vergadering tegenover een aantal Hollandse staatsgezinden zijn visie uiteenzet valt er een pijnlijke stilte, "*alsof ik arabisch sprak*" schrijft hij later.
Het zijn deze nieuwe republikeinen die hun uit Engeland en Amerika overgewaaide theorieën op het eigen verleden gaan toepassen en zo - vaak onbewust - de geschiedenis voor hun kar spannen. In de praktijk blazen zij in oude bestuurlijke instellingen soms nieuw leven, maar ook creëren zij wel nieuwe organisaties die naast de oude opereren. Van het laatste zijn de exercitiegenootschappen het mooiste voorbeeld, zogenaamd opgericht tot nut der schutterij, maar in werkelijk meestal tegen de stedelijke oligarchie gericht.

Toch bestond er ook een duidelijke verwantschap tussen de oude en de nieuwe republikein. Beide voelden dezelfde angst voor de ambities van vorsten. In de Nederlandse situatie waren dat de Oranjestadhouders. Vorsten - aldus de republikeinse geloofsbelijdenis - streven naar centralisatie van macht en doen dat via omkoperij, vriendjespolitiek en uiterlijk vertoon.
In de jaren tachtig bestreden oude en nieuwe republikeinen gezamenlijk deze veronderstelde ontwikkeling in de Nederlandse Republiek. Sinds 1748 was de stadhouder machtiger dan ooit en leek de vrijheid van stad en provincie in ernstige mate bedreigd. Hier ligt ook de kern van het antwoord op de vraag, waarom de patriotten nog niet voor de staatkundige eenheid waren. Die gedachte kwam niet eens bij hen op! Centralisatie van macht druiste in tegen de eeuwenoude traditie en het was precies die centralisatie die de patriotten in het erfstadhouderschap bestreden. Het zou een grote paradox geweest zijn Willem V te bestrijden en tegelijkertijd staatkundige eenheid te bepleiten. De federalistische republiek was dus heilig voor de patriotten van de jaren tachtig. Maar door hun beroep op de publieke opinie via pers en pamfletten, door hun nieuwe theoretische bagage en door de eerste experimenten met democratische besturen gaven de nieuwe republikeinen wel inhoud aan een eerste episode van modernisering in Nederland.[7]

Wanneer we spreken over het ontstaan van het moderne Nederland, dan hoort de patriottentijd daar dus beslist en in zijn volle betekenis bij. We zouden zondigen tegen een van de belangrijkste credo's van de historicus, als we deze fase zouden opvatten als een 'onvolmaakte' of 'gebrekkige' vorm van modernisering. Als de historicus van nu

Joan Derck van der Capellen, niet gegroeid maar gekrompen!

moeite heeft om te begrijpen waar het de patriotten precies om te doen was, moet hij niet concluderen dat de ideeën van toen nog 'wat verward' waren. Dat mag achteraf zo lijken, maar het vormt wel een beletsel de eigen logica te zien van een vroegere denkwereld.
Het vasthouden aan het verleden behoort tot die logica van het patriotse republikanisme. Toch is juist dit gegeven vaak als argument tegen de patriotten gebruikt. En wel op twee manieren: ze zouden geen vernieuwende gedachten en geen 'niveau' hebben gehad.

De woorden

Zoals inmiddels duidelijk zal zijn, ging een beroep op het verleden in patriotse teksten heel goed samen met het verkondigen van nieuwe idealen. De verbinding van oud en nieuw had een geheel eigen logica. Het feit dat de specifieke patriotse moderniteit lange tijd niet op waarde is geschat is onder meer hiermee te verklaren.

Het einde van de achttiende eeuw in de westerse wereld vormt het begin van een proces dat in wetenschappelijke kringen bekend staat als de Sattelzeit: een periode van grote conceptuele veranderingen waarin vertrouwde politieke begrippen snel van betekenis veranderden. De woorden bleven hetzelfde, maar onder die vlag verschoven de ladingen.
Zo'n proces is ook in de patriottentijd in volle gang. Zowel patriotten als orangisten spraken over hun idealen met de woorden 'vaderland', 'vrijheid', 'burger', 'republiek', 'constitutie' enzovoort. Sommige historici hebben hieruit geconcludeerd dat de politieke meningsverschillen in deze tijd kennelijk dus niet zo groot waren. Maar niets is minder waar. De emoties in deze jaren verraden het al en een analyse van het politieke taalgebruik in zijn historische context bewijst het. Er zijn fraaie voorbeelden waaruit blijkt hoe met name orangisten ontdekten dat de patriotten de macht over de taal leken te hebben overgenomen. Oude begrippen waren van nieuwe ladingen voorzien en niemand die het aanvankelijk in de gaten had gehad.

Wie twijfelt aan het vernieuwende karakter van het patriottisme, moet dus vooral de orangisten gaan lezen. Een orangistisch pamflet uit 1784 opende als volgt: *Verba usu valent* (Woorden krijgen hun betekenis door het gebruik), *Verba valent ideis nostris* (Woorden krijgen hun betekenis door de ideeën die wij eraan hechten).

Het niveau

Maar wie nieuwe idealen koestert en de machtsstrijd daarvoor aangaat zelfs door middel van 'taalmanipulatie', heeft zo iemand ook 'niveau'? We horen het regelmatig, het verwijt dat de patriotten geen niveau hadden.[2] Wat wordt daarmee precies bedoeld? Was het gemiddelde IQ van de Nederlandse bevolking in die periode van de achttiende eeuw ineens drastisch gedaald? Het lijkt erop dat niet het gemiddelde niveau wordt vergeleken, maar de uitschieters.
In vergelijking met de zeventiende eeuw, komt de achttiende er dan wat bekaaid vanaf. Geen Spinoza, geen gebroeders De la Court.

Maar misschien moeten we het patriottisme meer in de eigen tijd vergelijken, bijvoorbeeld met de Amerikaanse en de Franse Revolutie. Op het eerste gezicht lijken de Nederlandse patriotten er dan niet veel beter af te komen. Immers, de onafhankelijkheidsverklaring van de Amerikanen en de instelling van de revolutionaire kalender door de Fransen lijken in daadkracht wel erg gunstig af te steken bij de patriotten die maar in hun eigen verleden blijven wroeten. Toch bedriegt de schijn hier.
De patriotten redeneerden vanuit het verleden, vanuit de tradities of de oude constitutie, om een speciale reden. De Amerikanen werden republikeinen door de Britse koning als soeverein af te zweren. De Fransen konden uit naam van de Republiek afrekenen met hun verleden dat de vorm had van een absolute monarchie.
Maar de Nederlanders dachten altijd republikeinse burgers te zijn geweest. Wie van een onderdaan in een burger verandert ervaart gemakkelijker een breuk met de geschiedenis, dan degene die denkt altijd burger te zijn geweest. Het afschudden van het verleden was om die reden voor de patriotten veel problematischer. Hier speelt niet alleen 'niveau' een rol. Het is ook de republikeinse eigenheid van de Nederlandse vroeg-moderne tijd om nieuwe wijn in oude zakken te doen.

De twijfels over het niveau van de patriotten worden echter ook door iets anders veroorzaakt. In Nederland heeft de republikeinse traditie niet de toekomst gehad, in Amerika wel. In twee eeuwen historiografie zijn de patriotten in Nederland negatief benaderd omdat ze republikeinen waren. Maar de Amerikaanse patriotten - Jefferson, Washington, Hamilton, Madison, Adams - zijn om diezelfde reden tot Founding Fathers verheven.
Toch zie je in de jaren tachtig van de achttiende eeuw die 'nietige' Nederlandse patriotjes en die 'reusachtige' Amerikanen op voet van gelijkheid met elkaar onderhandelen en corresponderen. Als John Adams, de latere president, in 1786 in Utrecht aanwezig is bij de inhuldiging van de eerste democratisch gekozen vroedschap in de Republiek is hij diep onder de indruk en schrijft:
"*In no instance, of ancient or modern history, have the people ever asserted more unequivocally their own inherent and unalienable sovereignty*".[3]
De geadresseerde was Thomas Jefferson!

Niveauverschil? Het oordeel over het niveau lijkt toch niet los te staan van het feit dat Amerika trots is op 1776 en 1787, en Nederland alleen 1813 herdenkt. Het patriotse gebrek aan 'niveau' heeft te maken met de ontstaansmythen van enerzijds een republiek en anderzijds een constitutionele monar-

chie. Voor de achttiende-eeuwse revolutionairen heeft dat een bijzonder gevolg: in twee eeuwen tijd zijn de Amerikanen gegroeid en de Nederlanders gekrompen.

Ook ten opzichte van de Franse Revolutie zijn er nog wel nuances over het niveau. Als de patriotten in september 1787 op de vlucht worden gejaagd, vestigt een deel zich in Frankrijk. We weten dat er in die vluchtelingengemeenschappen veel is gerucied en dat men als uitgewekenen van de Fransen afhankelijk was. Maar tussen 1787 en 1789 hebben er ook interessante gesprekken plaatsgevonden tussen 'onbeduidende' patriotten en latere 'giganten' van de Franse Revolutie. De patriotten brachten hun revolutionaire ervaringen mee, de Fransen hadden die nog niet.

Een voorbeeld.
Een Amerikaanse hoogleraar publiceerde vorig jaar in een Engels tijdschrift een artikel, waaruit blijkt dat een van de bekendste patriotse geschriften, het *Leids Ontwerp* (1785) van de gewapende burgercorpsen in Holland, in 1788 in een Franse periodiek in vertaling verscheen. Het patriotse geschrift is een helder geformuleerde uiteenzetting over de representatieve volksregering, onder anderen geredigeerd door Rutger Jan Schimmelpenninck. Het betoog sluit af met een aantal samenvattende artikelen. Die vormen nog geen verklaring van de rechten van de mens, maar het begint er wel op te lijken. Nederlanders zullen het niet snel zeggen, maar een Amerikaan heeft er geen moeite mee dit *Leids Ontwerp* als een duidelijke voorbereiding te zien op de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789: "*The similarities between the two documents are evidence that the Dutch patriot movement of 1780 to 1787 had generated a political atmosphere in which ideas about how the rights of the citizens should be defined and articulated that were very similar to those that would triumph in France in 1789 had already crystallized*".[4]

Hier volgen vier van de in totaal twintig artikelen van het Leids Ontwerp (artikel 1, 2, 3 en 5). Tezamen geven zij uiting aan de opvattingen over volkssoevereiniteit, representatieve democratie en vrijheid van meningsuiting. Nog geen Verklaring van de rechten van de mens, maar het begint er al aardig op te lijken.

I.
"De Vrijheid is een onvervreemdbaar recht, aan alle de Burgers van Nederlands Bondgenootschap toebehoorende. Geene magt op aarde, en zoo veel te minder eene ontleende (gedemandeerde of representative) magt, kan hen betwisten of beletten, van die Vrijheid gebruik te maaken, wanneer zij zulks begeeren."

II.
"Deeze Vrijheid zou eene bedrieglijke schaduuw, een ijdele klank weezen, en Nederlands Ingezetenen zouden gelijk zijn aan de Volken, die den willekeurigsten Scepter eerbiedigen, indien zij niet bestond in het recht, om geregeerd te worden, volgens de wetten, waaraan de Burgers zelven hunne toestemming gegeeven hebben, 't zij in eigene Perzoon, of door hunne Vertegenwoordigers."

III.
"Deeze Vertegenwoordigers (ten einde niet in de verzoeking te vallen, om misbruik van hunne magt te maaken, maar bestendig het vertrouwen des Volks te behouden,) moeten niet onafhanglijk zijn van hen, welken zij vertegenwoordigen; en hunne aanstelling door het Volk, volgens een vast en geregeld Plan, is het geschikste middel, om deeze onafhanglijkheid voor te komen."

V.
"Hoewel de weezenlijke Souvereiniteit bij het Volk berust, zoo zal echter, aangezien de ondervinding geleerd heeft, dat het Volk de publyke zaaken niet in eigen persoon kan bestuuren, zonder dat daaruit de gevaarlijkste misbruiken voortvloeijen, het Regeeringsbestuur onherroepelijk gelaaten worden aan de onderscheidene Collegien en Departementen van Staat. Dan, daar het Volk geen afstand kan doen van het recht, om zijn invloed op de Regeering te oeffenen, en dezelve voor te lichten door Memoriën, Adressen en Requesten; daar dit belangrijk recht niet van weezenlijk nut kan zijn, dan wanneer het Volk behoorlijk verlicht en kundig is; en het Volk niet verlicht en onderricht kan worden, dan wanneer men vrijelijk mag spreeken en schrijven, zoo zal dit recht van vrij spreken en schrijven onschendbaar gehandhaafd worden, als een der voornaamste grondslagen onzer vrije Constitutie, die nimmer beperkt, maar waarvan het daadelijk misbruik telkens langs den weg van ordinaire Justitie gecorrigeerd kan worden."

De artikelen zijn afgedrukt in: Stephan Klein en Joost Rosendaal, 'Democratie in context. Nieuwe perspectieven op het Leids Ontwerp (1785)', in: De Achttiende Eeuw (1994) nr.1, 71-100.

Voor buitenlandse wetenschappers is dit alles kennelijk zeer interessant, zo'n politieke beweging in de vermaardste Republiek van Europa tussen de Amerikaanse en de Franse Revolutie in. Maar voor veel Nederlanders lijkt het onder de maat. Misschien ligt het aan de afwezigheid van werkelijk dramatische momenten of misschien is het onze nuchterheid die ons belet om gebeurtenissen werkelijk te dramatiseren en daardoor het niveau kunstmatig te verhogen. Wie zou er gaan kijken naar de nieuwe film van Paul Verhoeven, *De dag van Goejanverwellesluis*, waarin Linda van Dyk wordt aangehouden door Rutger Hauer?

Wellicht verwarren we hier de discussie over het niveau van de patriotten met die over het niveau van de Nederlandse cinematografie. Maar het verdient wel nadruk dat ook in de Amerikaanse en Franse Revolutie het gemiddelde niveau domineert en dat in het collectieve geheugen van die naties slechts de hoogtepunten liggen verankerd, door gedramatiseerde en geromantiseerde verbeeldingen in toespraken, literatuur, tentoonstellingen en films.
Het patriottisme in Nederland heeft niet tot de verbeelding gesproken omdat het democratiseringsstreven anti-orangistisch was en omdat over de voorzetting ervan in 1795 al snel de Franse schaduw kwam te liggen. Toch hadden al die hervormingspogingen

zeker in de jaren tachtig een eigen karakter en een complete inventaris aan revolutionaire produkten, variërend van abstracte verhandelingen tot riooljournalistiek. Een gemiddeld intellectueel niveau, niet méér maar ook niet minder.

Eenheid zonder republikeinse toekomst (1795-1806)

In 1795 begint een tweede periode van modernisering. De patriotten zijn dan vele ervaringen rijker. Zij zijn door Pruisische legers in 1787 eenvoudig opzij geschoven. Een compromis met Oranje is nu onmogelijk en de geesten zijn rijp voor andere oplossingen. Aan suggesties geen gebrek in jaren na 1787! De Amerikanen komen tot een meer gecentraliseerde staat (1787-1789) en waar kan men beter politieke geestverruiming vinden dan in Frankrijk.
De fase van 1787 tot 1795 maakt de nieuwe republikeinen van de jaren tachtig tot de Bataven van de jaren negentig. In 1795 verdwijnt de stadhouder onmiddellijk van het toneel en de tijd is rijp voor de eerste echte grondwet van Nederland.
Vanzelfsprekend wordt daarover nog flink gedebatteerd en men blijft het in feite oneens. De democratie blijkt ook nadelen te hebben! Maar de modernisering van Nederland is duidelijk in een andere fase beland: een verklaring van de rechten van de mens en de burger, een scheiding van kerk en staat, en vooral een grotere afstand tot het verleden. Want hoewel men van de *Bataafse* Republiek spreekt, is juist het verleden minder maatgevend geworden. De Unie van Utrecht is nu een relict, een overleefd historisch staatkundig verband. Daarmee is de geschiedenis van kleinschalige vrijheden afgesloten en de weg naar de staatkundige eenheid van 1798 geopend.

1798 is het jaar van twee staatsgrepen in Nederland. De winst is de staatkundige eenheid. Maar er is ook verlies. Staatsgrepen zijn geen democratische middelen en na 1798 zou het democratische gehalte van de Bataafse Republiek verder afnemen.
Het meest paradoxale is eigenlijk dat 1798 de basis legt voor een eenheid die uiteindelijk geen republikeins vervolg zal krijgen. Het proces van staatkundige eenwording heeft namelijk weinig eigen dynamiek en wordt voortdurend aangestuurd door de motor van de Revolutie in Frankrijk. En daar stapt Napoleon de wereldgeschiedenis in. In 1805 is het Schimmelpenninck die in Nederland als 'raadpensionaris' de schijn van een republikeinse traditie hoog moet houden in de meest absolutistische staatsvorm tot dan toe, met Napoleon meekijkend over de schouders. Zo werd in 1798 in naam van de Republiek voorbereid wat in naam van Oranje nooit was gelukt: vrijwel volledige centralisatie van macht, uitgeoefend door één persoon, zonder werkelijke parlementaire controle.

Voor de oude republikeinse traditie van zelfstandige provincies met vele locale vrijheden was 1798 een beslissend keerpunt. Maar dat was in het Europa van toen geen bijzonderheid meer. Met de familiemonarchieën van Napoleon op komst waren de Europese republieken voorlopig op hun retour, of ze nu van democratische of aristocratische signatuur waren. De oudste republiek van Europa was zelfs al van de kaart geveegd. In 1797 namen de Fransen Venetië in, de nimmer overwonnen, eeuwige republiek.
Natuurlijk stond veel van het oude nog overeind in Europa, maar een nieuw tijdperk was duidelijk begonnen. Was het toeval dat de Venetiaan Casanova ver weg van zijn geboortestad in 1798 in hoge ouderdom overleed?

De geschiedenis van uw Vaderland niet kennende, zijt gij buiten staat ooit een goed Burger, veel min een nuttig Regent van het zelve te worden. (Altas van Stolk)

Noten

1. Hierover uitgebreid: S.R.E. Klein, *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland 1766-1787* (Amsterdam 1995).
2. Zie de bespreking van mijn proefschrift (noot1) in het artikel 'Republikijnen van eigen bodem' door A. Th. van Deursen in *De Volkskrant*, 16 maart 1996.
3. Geciteerd in: J.W. Schulte Nordholt, *Voorbeeld in de verte. De invloed van de Amerikaanse revolutie in Nederland* (Baarn 1979) 245.
4. Jeremy D. Popkin, "Dutch patriots, French journalists, and declarations of rights: The Leidse Ontwerp of 1785 and its diffusion in France", *The Historical Journal* (1995) 553-565, aldaar 553-554.